

SEWERYN WYSŁOUCH 1900 — 1968

W dniu 27 lutego 1968 r. zmarł Seweryn Wysłouch, doktor praw, docent historii prawa litewskiego, profesor zwyczajny historii państwa i prawa polskiego Uniwersytetu Wrocławskiego. Jego odejście jest stratą niepowetowaną nie tylko dla Uczelni i jej Wydziału Prawa, nie tylko dla polskiej nauki historycznej, ale również dla Śląska, któremu Zmarły poświęcił kilkanaście najwocześniejszych ostatnich lat swej pracy badawczej, organizacyjnej i cały swój zapał społecznika i wychowawcy młodzieży.

Seweryn Wysłouch urodził się 19 marca 1900 r. w Pirkowiczach w powiecie drohiczyńskim. Egzamin dojrzałości złożył w r. 1923, z opóźnieniem wywołanym przez wojnę, w której osobiście brał udział. Studia wyższe ukończył na Wydziale Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie uzyskując tam w r. 1927 tytuł magistra praw. Bezpośrednio potem podjął pracę na tymże Wydziale, najpierw przy Katedrze Prawa Politycznego, następnie zaś — pod kierunkiem prof. S. Ehrenkreutz — w Katedrze Historii Ustroju Polski. Rozwój naukowy Seweryna Wysłoucha był szybki. W 1930 r. bowiem doktoryzował się na swym macierzystym wydziale, w 1937 r. zaś po opublikowaniu rozprawy habilitacyjnej uzyskał tamże veniam legendi w zakresie historii prawa litewskiego. W objęciu katedry odpowiadającej tej dyscyplinie, erygowanej w 1939 r., przeszkodził Mu wybuch drugiej wojny światowej. Okupację hitlerowską Profesor Wysłouch przetrwał na Kujawach, pracując jako robotnik. Tam też, natychmiast po wyzwoleniu organizował szkolnictwo, najpierw podstawowe, potem średnie i nauczał w nim historii. Rychło jednak, bo jeszcze w 1945 r. został powołany na stanowisko profesora historii prawa polskiego na Uniwersytecie Łódzkim, już w następnym roku jednak, odpowiadając na wezwanie Rady Wydziału Prawno-Administracyjnego Uniwersytetu i Politechniki we Wrocławiu, przeniósł się na stałe na Dolny Śląsk. We Wrocławiu też — aż do chwili śmierci w 1968 r. — kierował na Wydziale Prawa Katedrą Historii Ustroju Polski, przemianowaną następnie na Katedrę Historii Państwa i Prawa Polskiego.

O Profesorze Sewerynie Wysłouchu należałoby pisać w trzech aspektach: jako o uczonym, jako o organizatorze Uniwersytetu Wrocławskiego i wrocławskiego ośrodka naukowego, wreszcie jako o społeczniku i patriocie wielkiej miary, zaangażowanym bez reszty w problematykę współczesności. Tutaj jednak uwaga będzie poświęcona naukowej sylwetce i działalności Profesora.

Bogatej i różnorodnej twórczości naukowej Seweryna Wysłoucha nie da się ująć pod jeden mianownik, ponieważ występują w niej dwa równoległe nurty, każdy równie godzien osobnego omówienia. Poza tym cała działalność badawcza Profesora rozpada się na dwa wyraźne okresy, różne tematycznie, oddzielone kataklyzmem drugiej wojny światowej: pierwszy z nich wiąże się z problematyką Wielkiego Księstwa Litewskiego, drugi poświęcony jest bez reszty dziejom Śląska i zagadnieniom Ziemi Zachodnich w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej.

Naukowo-badawcze zainteresowania Seweryna Wysłoucha w jego czasach „wileńskich” od początku uzyskały określony kształt i skoncentrowały się na trudnej

i mało znanej problematyce powstawania terytorialno-administracyjnych jednostek w Wielkim Księstwie Litewskim. Asumpt dla tych studiów dały prace Jana Jakubowskiego (w szczególności opublikowana w r. 1923 mapa W. Ks. Litewskiego w połowie XVI w.), ich zaś pierwszym widomym rezultatem była rozprawa doktorska pt. *Rozwój granic i terytorium powiatu kobryńskiego do połowy XVI wieku* (Ateneum Wileńskie, t. VI, Wilno 1929). Wbrew względnie wąskiemu tytułowi, sugerującemu tylko badania historycznogeograficzne, Autor poszedł w tej pracy znacznie dalej, dając szereg ustaleń o zacięciu syntetycznym i o nie przemijającym znaczeniu. Mianowicie z jednej strony określił warunki, od których zależało wcześniejsze lub bardziej opóźnione ustalanie się granic podziałów administracyjnych, z drugiej zaś wskazał czynniki, od których zależało najpierw wyodrębnianie się danego terytorium, następnie zaś ewentualne przemieszczanie się jego granic w przestrzeni. Oddziaływanie tych czynników umieścił w czasie, na plan pierwszy wysuwając warunki geograficzne terenu, następnie stan osadnictwa pierwotnego, na koniec zaś względy polityczne, wyrażone m. in. w celowym zasiedlaniu terytoriów. Na marginesie tych rozważań powstały dwie dalsze rozprawki. Z nich pierwsza (*Z dziejów Łosośny i jej posiadaczy XV—XVI w.*, „Ateneum Wileńskie”, t. VII, Wilno 1930) zdradza warsztat naukowy Autora, który do swych syntetyzujących ujęć szedł przez drobiazgowo studia dziejów poszczególnych włości feudalnych¹. Druga zajmuje się pojęciem i zakresem „powiatu” w pierwszym Statucie litewskim w zestawieniu z wcześniejszym o rok (1528) spisem wojska litewskiego (*Księga Pamiątkowa ku czci W. Abrahama*, t. II, Lwów 1931).

W swej dysertacji doktorskiej S. Wysłouch stwierdził stosunkowo niewielkie znaczenie szlaków komunikacyjnych przy kształtowaniu się najwcześniejszych podziałów administracyjnych. Pogląd ten, pośrednio zresztą wyrażony, narzucił Mu kierunek dalszych badań i doprowadził do studium pt. *Dobra szerszewskie. Ze studiów nad podziałem terytorialnym W. Ks. Litewskiego przed reformą 1565—1566 r.* („Ateneum Wileńskie”, t. VIII, Wilno 1932). Dobra te nie posiadały ustalonej przynależności „powiatowej” i — pozostając w rękach rodziny możnowładczej — z biegiem czasu utworzyły rodzaj „państwa” magnackiego, dość wyraźnie wyłamującego się z podziału na powiaty. Dochodząc przyczyn tego zjawiska S. Wysłouch wykazał bezspornie związek ukształtowania się tych dóbr z przebiegającym przez nie gościńcem z północnej Litwy do Krakowa i systemem świadczonych tam usług komunikacyjnych. Stąd już tylko jeden krok był do dalszego rozszerzenia problematyki badawczej, mianowicie na kwestie usług komunikacyjnych w Wielkim Księstwie Litewskim przed wydaniem ustawy o podwodach w 1558 r. w ogóle, w szczególności zaś w tamtejszych miastach lokowanych na prawie niemieckim. Osiągnięte rezultaty zostały opublikowane w kilka lat później w rozprawie habilitacyjnej pt. *Posługi komunikacyjne w miastach W. Ks. Litewskiego na prawie magdeburskim do połowy XVI wieku* (Wilno 1936). Jest to studium wszechstronne i gruntowne, wyjaśniające nie tylko genezę i kształt omawianej instytucji, ale również przyczyny i drogi jej zaniku. Do dziś jest ono w zasadzie ostatnim słowem w tym zakresie. Przed wybuchem wojny S. Wysłouch jeszcze raz powrócił do tych zagadnień, znów jednak na innej, szerszej płaszczyźnie. Mianowicie polemizując z H. Łowmiańskim na temat przyczyn zaskakującego rozwoju Mohylewa w XVI w. (*Uwagi o przyczynach rozwoju Mohylewa w XVI i XVII wieku*, „Wiadomości Studium Historii Prawa Litewskiego”, t. I, Wilno 1938), zwrócił uwagę na jego skład społeczny, mały udział szlachty i duchowieństwa i znikomą rolę jurydyk, z powodzeniem zwalczanych przez miasto, udowadniając decydującą rolę tych okoliczności wyrażoną w szczególnie sprawnym działaniu władz miejskich w rozwoju Mohylewa.

Seweryn Wysłouch był nie tylko uczonym, lecz też społecznikiem, zaangażowanym głęboko we współczesne mu problemy społeczno-polityczne, w szczególności w sprawy białoruskie na Wileńszczyźnie. Również więc w tej płaszczyźnie kształtowała się — równoległe do poprzedniej — jego działalność badawcza, prowadzona głównie w ramach Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej utworzonego w Wilnie na przełomie lat dwudziestych i trzydziestych. Znalazła ona swój wyraz już we wczesnej, opisowej głównie rozprawce *Białorusini na Ziemi Wileńskiej* (w: *Wilno i Ziemia Wileńska*, Wilno 1930), przede wszystkim zaś w późniejszym studium *Ziemia oszmiańska na rubieży dwóch kultur* (Pamiętnik Zjazdu Gospodarczego w Oszmianie, Wilno 1932) oraz w artykule pt. *Rola Komunistycznej Partii Zachodniej Białorusi w ruchu narodowym Białorusinów w Polsce* („Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej”, t. I, Wilno 1933). W pracach tych poddał wnikliwej krytyce nacjonalistyczną praktykę polskich władz państwowych i wskazał na atrakcyjność narodowościowej polityki Związku Radzieckiego dla Białorusinów w Polsce.

Przeniesienie się Profesora Wysłoucha na stałe na Śląsk po zakończeniu drugiej wojny światowej pociągnęło za sobą zasadniczy zwrot w Jego działalności naukowo-badawczej. Początkowe lata jednak wypełniły Mu przede wszystkim prace organizacyjne. Powołany w r. 1947 na stanowisko prorektora Uniwersytetu i Politechniki we Wrocławiu — ogromnej uczelni, z której wzięły początek wszystkie wyższe szkoły wrocławskie, podjął i prowadził do 1952 r. wielkie prace nad odbudową gmachów uniwersyteckich, zabytków narażonych na zniszczenie oraz prace nad przyciąganiem do studiów wyższych autochtonicznej młodzieży śląskiej, która w Jego osobie znajdowała troskliwego opiekuna i doradcę. Jednocześnie podjął prace w Instytucie Śląskim, a gdy ten uległ w r. 1949 fuzji z Instytutem Zachodnim, stanął na czele Oddziału Wrocławskiego tego Instytutu, do chwili jego liwidacji w roku 1950.

Z tych czasów datują się początki dwóch ważnych naukowych inicjatyw Profesora: publikowania „Materiałów do Dziejów Nowożytnych Ziemi Zachodnich” (3 tomy w latach 1950—1951), wydawnictwa znanego w świecie i podstawowego dla poznania dziejów rodzimej ludności śląskiej tych terenów w dobie kapitalistycznej, oraz serii „Studiów Śląskich”. Cztery tomy tego drugiego wydawnictwa ukazały się pod egidą Instytutu Zachodniego. Seria nowa została podjęta przez S. Wysłoucha, w ramach reaktywowanego Instytutu Śląskiego w Opolu; 12 tomów już opublikowano pod redakcją Profesora, a 2 dalsze przygotowane są do druku. Prace zamieszczone w tym wydawnictwie dotyczą w przytłaczającej większości dziejów międzywojennego dwudziestolecia i problematyki Polski Ludowej na Śląsku; mają podstawowe znaczenie poznawcze dla dziejów ludności polskiej pod rządami niemieckimi oraz dla historii osadnictwa i budownictwa polskiego na Śląsku. W Instytucie Śląskim w Opolu pełnił Profesor, aż do r. 1960, funkcję przewodniczącego Rady Naukowej, zorganizował Sekcję Dokumentacji, a następnie kierował Sekcją Historyczną, poświęcając wiele sił i czasu tej tak ważnej dla ukształtowania samowiedzy kulturalnej Śląska placówce.

Działalność badawcza Seweryna Wysłoucha zmieniła po wojnie zasadniczo kierunek. Trudności, z jakimi musiało borykać się Państwo Ludowe przy kształtowaniu nowego ustroju rolnego, zwróciły uwagę Profesora na kwestię agrarną w epoce kapitalistycznej na Śląsku, szczególnie zaś na drogi, jakimi powstawał tutaj wiejski proletariát i półproletariát. Pierwszym owocem tych studiów była opublikowana w 1952 r. praca *Wieś górno-śląska od połowy XVIII do połowy XIX wieku — struktura gospodarcza i społeczna* („Przegląd Zachodni”, 1952) oraz jeszcze w tym samym roku *Kapitalistyczna przebudowa rolnictwa śląskiego i jej skutki w latach 1850—1880* (tamże, zeszyt dodatkowy). Ukoronowaniem wreszcie tych do-

ciekań stała się obszerna i gruntowna monografia ogłoszona w 1956 r. — *Studia nad koncentracją w rolnictwie śląskim w latach 1850—1914, struktura agrarna i jej zmiany*. W pracach tych, operując swobodnie i twórczo metodą materializmu historycznego, wykazał błędność tzw. teorii niwelacji w ustroju rolnym, w drobiazgowych i żmudnych dociekaniach historycznodemograficznych i historyczno-gospodarczych opisał procesy przekształceń rolnictwa śląskiego determinowane przez wzrost ośrodków przemysłowych i wielkomiejskich, opisał szczegółowo przebieg kapitalistycznego rozwarstwienia we wszystkich jego uwarunkowaniach i wyrazach, wreszcie dał trwale podwaliny dla dalszych studiów nad kształtowaniem się i historią proletariatu wiejskiego na Śląsku. Badania te kontynuowali — i kontynuują — uczniowie i współpracownicy Profesora.

Swe zainteresowanie rodzimą ludnością Śląska i pozostałych Ziem Zachodnich Profesor Wysłouch uzewnętrzniał nie tylko w organizowaniu badań, lecz również we własnych studiach. Dla przykładu można tu wymienić *Stosunki narodowościowe Śląska okresu pruskiego w XVIII—XIX wieku* (I Metodologiczna Konferencja Historyków Polskich) oraz dwa studia o polskiej ludności ewangelickiej na Śląsku w XIX wieku (*Polacy ewangelicy na Śląsku w XIX wieku i ich postawa narodowo-społeczna*, Sesja Ariańska Instytutu Śląskiego w Opolu, Referaty, Opole 1963; *Polacy ewangelicy na Śląsku w XIX wieku w walce z germanizacją*, „Studia Śląskie”, t. IX, Katowice 1965).

Seweryn Wysłouch w publikacjach swoich zajmował się również sprawami organizacji studiów, szczególnie zaś rekrutacją, walcząc o szerszy dostęp młodzieży wiejskiej i małych miast do szkół wyższych (*Maturzyści z województwa opolskiego w akcji rekrutacyjnej na wyższe uczelnie we Wrocławiu w latach 1957/58 i 1958/59*, „Studia Śląskie”, t. IV, Katowice 1961). W pierwszych latach po wojnie, gdy brak było podręczników, wydał skrypt *Historia Ustroju Polski — okres wstępny* (2 wydania). Do ostatnich też chwil poświęcał wiele uwagi Zawodowemu Studium Administracyjnemu (przy Uniwersytecie Wrocławskim), którym kierował. Troska o wzrost kwalifikacji i poziomu kulturalnego pracowników administracji terenowej, ich ideowości i zrozumienia roli, jaką odgrywają na terenie ziem zachodnich, szła u Niego w parze ze stałą troską wiązania z polskością autochtonicznej ludności tych ziem; jej awans społeczny realizował się i — realizuje — w znacznej mierze właśnie poprzez wyższe uczelnie Wrocławia, których budowy Profesor był współtwórcą.

Profesor Seweryn Wysłouch położył duże zasługi w zakresie kształcenia kadry naukowej. Wśród jego uczniów jest pięciu profesorów, dwóch docentów, duża liczba doktorów. Dzięki swym szerokim horyzontom i gruntownej wiedzy, działał owocnie nie tylko w dziedzinie historii państwa i prawa, ale również w historii politycznej, w dziedzinie ekonomii i historii gospodarczej. Z Jego odejściem środowisko naukowe wrocławskie i w ogóle śląskie poniosły stratę bardzo poważną, którą długo będą odczuwać.

KAZIMIERZ ORZECOWSKI (Wrocław)